

IZKUŠNJE MIGRANTK V SLOVENIJI PRED IN PO NJENI OSAMOSVOJITVI

Sanja CUKUT¹

COBISS 1.01

IZVLEČEK

Izkušnje migrantk v Sloveniji pred in po njeni osamosvojitvi

Avtorica z uporabo kvalitativnih intervjujev z migrantkami iz Bosne in Hercegovine bošnjaške etnične pripadnosti primerja izkušnje migrantk, ki so v Slovenijo prišle pred njeno osamosvojitvijo, in tistih, ki so prišle po razpadu skupne jugoslovanske države. Domneva, da sta oblikovanje suverene slovenske nacionalne države in proces vključevanja Slovenije v Evropsko unijo prispevala k naraščajoči negotovosti in ranljivosti migrantk iz t.i. tretjih držav. Pogovori potrjujejo domnevo, da obstoječi migracijski režimi kažejo na vedno večjo restriktivnost migracijskih politik v Sloveniji.

KLJUČNE BESEDE: migrantke, Slovenija, integracija, življenjske zgodbe, Bošnjakinje

ABSTRACT

Experiences of female migrants in Slovenia before and after its independence

The author compares, using qualitative interviews with female migrants from Bosnia and Herzegovina of Bosniak ethnic background, the experiences of migrants coming to Slovenia before its independence and those coming after the break-up of the common Yugoslav state. She assumes that the creation of a sovereign Slovenian nation-state and the process of Slovenia's accession towards the European Union, have contributed to an increasing insecurity and vulnerability of female migrants from third-countries. The interviews speak in favour of the assumption that existing migration regimes in Slovenia point to an increasingly restrictive migration policy.

KEY WORDS: female migrants, Slovenia, integration, life-stories, Bosniak women

UVOD

Migracije so v zadnjem času postale eden izmed pomembnejših elementov oblikovanja ekonomske in socialne politike Evropske unije in pomemben izziv za oblikovanje migracijskih politik v večini evropskih držav (Freedman 2003: 2). Večina držav Evropske unije je zlasti v zadnjih desetletjih razvila politike integracije migrantov v nove družbe. Slovenija v tem oziru ni izjema. Ni pretirano trditi, da se javnost in politika v Sloveniji

---

¹ Sanja Cukut, doktorica socioloških znanosti, asistentka z doktoratom; Družbenomedicinski inštitut ZRC SAZU, Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana, elektronski naslov: sanja.cukut@zrc-sazu.si, telefon: +386 1 4706 440, faks: + 386 1 4261 493.

po osamosvojitvi v večji meri kot pred njo soočata s pojavom mednarodnih migracij. Proučevalci migracijskih procesov v nekdanjih socialističnih in komunističnih državah Srednje in Vzhodne Evrope te države označujejo kar za »nove« države priseljevanja. Menijo, da so na njihovo migracijsko dinamiko odločilno vplivale geopolitične in ekonomske spremembe, ki so med strokovnjaki in v javnosti spremenile sam pomen pojma mednarodna migracija. Zlasti gre za razpad Sovjetske zveze, Jugoslavije, Češkoslovaške in združitve Zahodne in Vzhodne Nemčije. Migracije, ki so bile poprej opredeljene kot notranje migracije (na primer med republikami nekdanje Jugoslavije), so z razpadom teh držav pridobile mednarodni značaj (Kofman in sod. 2000: 6). Tako so nacionalne politike kot tudi bilateralni in regionalni odnosi ter nacionalno-varnostne politike teh držav vedno bolj pod vplivom mednarodnih migracij (Castles in Miller 1998: 9). Hkrati pa je proces vključevanja v evropske integracije povzročil, da na migracijsko politiko Slovenije vedno bolj vpliva tudi zakonodaja Evropske unije.

Mnogi raziskovalci ugotavljajo, da smo v zadnjih desetletjih priča naraščajočemu številu migracij žensk, saj danes na mednarodni ravni te predstavljajo že skoraj polovico vseh mednarodnih migrantov (Carling 2005: 2). Posledično nekateri raziskovalci govorijo celo o feminizaciji migracij na globalni ravni (Castles in Miller 1998: 9).

Primerjava izkušenj žensk, ki so migrirale v Slovenijo v obdobju pred in po osamosvojitvi Slovenije, je osrednja tema pričujočega besedila.² Motiv zanjo je tako dejstvo, da so bile migracijske izkušnje žensk v prevladujočih migracijskih študijah večinoma spregledane, kot tudi odsotnost študij, ki bi primerjale oba družbeno-politična konteksta migracij v Slovenijo. Izhodiščna predpostavka je, da imajo migrantke, ki so v Slovenijo prišle v obdobju po osamosvojitvi Slovenije, zaradi spremenjenih družbeno-političnih okoliščin več težav pri vključevanju v novo družbo kot tiste, ki so prišle v Slovenijo pred njeno osamosvojitvijo. V skladu z novejšimi pristopi, ki so opozorili na spregledovanje dejavne vloge žensk v t.i. klasičnih migracijskih študijah, domnevam, da imajo ženske pri odločanju za migracijo, v procesu migracije kot tudi v vključevanju v novo družbo, dejavno vlogo. Trdim tudi, da motivi za migracijo žensk presegajo izključno ekonomske motive oziroma motive združitve družine, kot so predpostavljale t.i. klasične teorije migracij.

TEORETIČNO OZADJE

Kljub v javnosti in političnih razpravah vedno bolj prisotnemu diskurzu o »odprti Evropi« in »svobodnem pretoku ljudi« se večina proučevalcev migracij strinja, da je ena temeljnih značilnosti migracijske politike Evropske unije prav njena naraščajoča restriktiv-

² Podatki so bili deloma zbrani v okviru mednarodnega projekta *FEMAGE – Needs for female immigrants and their integration in ageing societies* 6. okvirnega programa Evropske komisije (številka pogodbe – SSP4–CT–2005–022355, trajanje 2006–2007), v katerem je Družbenomedicinski inštitut ZRC SAZU sodeloval kot eden izmed partnerjev. Besedilo temelji tudi na doktorski disertaciji *Spol in migracija: izkušnje migrantk v Sloveniji*, ki sem jo v letu 2008 zagovarjala na Fakulteti za družbene vede Univerze v Ljubljani.

tivnost do posameznikov in posameznic iz t.i. tretjih držav. Strog nadzor nad zunanjimi mejami, ukrepi za omejevanje migracij in pravic ter omejevanje samega števila sprejetih beguncev oziroma prosilcev za azil so temeljni elementi migracijskega režima, ki ga raziskovalci označujejo kot »Evropska trdnjava«. Migracije vedno bolj postajajo varnostno vprašanje, zlasti v luči dogajanj po 11. septembru 2001. Pravica do svobodnega gibanja in z njim povezane ekonomske, socialne in politične pravice so večinoma omejene na državljane članic Evropske unije, medtem ko je nadzor nad zunanjimi mejami Evropske unije vedno bolj strog (Lister 1997: 46). Kot pravita Alexandra Dobrowolsky in Evangelia Tastsoglou (2006: 4), prav v situaciji, ko so migranti vedno bolj tarča omejevalnih ukrepov, narašča tudi njihova negotovost in se zmanjšuje njihov občutek varnosti. Po njuni oceni to zlasti velja za tiste, katerih »Drugost« je vidna (na primer ženske, ki nosijo naglavno ruto). Pri definiciji pojma migrant/ka torej ne gre le za zakonit status osebe v določeni državi, temveč tudi za simbolno označitev, kjer so kot »Drugi« označeni tisti, ki se od večinskega prebivalstva razlikujejo po vidnih značilnostih, kot so barva kože, jezik ali naglas, religija, način oblačenja, ipd.

Tudi pregled bolj uveljavljenih migracijskih teorij pokaže, da pristopi t.i. klasične migracijske teorije v največji meri poudarjajo ekonomske vidike migracije, manj poudarka pa je na vsebinah, ki se nanašajo na državljanstvo, družbeno vključenost in izključenost ter politične in vsakodnevne strategije migrantk in migrantov (Al-Ali spletni vir). Raziskovalci, ki so oblikovali t.i. klasične teorije migracij, so poudarjali predvsem ekonomske motive migracij. Do sedemdesetih let prejšnjega stoletja so bili v tem oziru najbolj vplivni pristopi neo-klasične ekonomije. Po mnenju Floye Anthias (2000) je *push and pull* migracijski model, ki temelji na neo-liberalni ekonomski teoriji, med raziskovalci migracij dolgo predstavljal nekakšen standardni klasični model, po katerem naj bi posamezniki migrirali zlasti zaradi ekonomskih vzrokov, torej da bi sebi in svojim družinam zagotovili boljše življenje. Po tej ekonomistični predpostavki naj bi bila odločitev za migracijo racionalna izbira, delovanje migrantov pa so raziskovalci razumeli v idealno tipskem smislu kot racionalno ekonomsko delovanje pretehtavanja stroškov in koristi oziroma delovanja dejavnikov privlačnosti in odbijanja (Anthias 2000: 18).³ Kritike takega *homo economicus* pristopa so v največji meri, kot ocenjuje Caroline Brettell (2003), podali socialni in kulturni antropologi. Poudarili so, da posameznik ni izključno racionalno bitje, ki migrira le zaradi ekonomskih razlogov, temveč da migracijski proces oblikujejo in preoblikujejo socialni in kulturni konteksti (Brettell 2003). Nasprotno pa se sodobnejše teorije in pristopi v večji meri osredotočajo na socialne in kulturne vidike migracijskih procesov (Al-Ali spletni vir).

V t.i. klasičnih migracijskih študijah so bile večinoma spregledane tudi migracijske

³ Ti raziskovalci so proces migracije obravnavali kot predvsem individualno odločitev posameznika. Oded Stark in David Levhari pa sta leta 1982 opozorila na potrebo po razširitvi procesa odločanja o migraciji s posameznika na širše enote, zlasti gospodinjstva oziroma družinsko skupnost. Ta se po njuni oceni kolektivno odloča o migraciji posameznikov. Menita, da sta zmanjševanje tveganja oziroma negotovosti tista glavna dejavnika, ki vplivata na migracije iz ruralnih v urbane predele v t.i. manj razvitih družbah (Stark in Levhari 1982).

izkušnje žensk.⁴ Raziskovalci so migrante v teh študijah obravnavali kot »bitja brez spola«, ali pa so predpostavljali, da vsi migranti, ne glede na spol, migracijo izkusijo na isti način (Willis in Yeoh 2000). Kot opozarjajo presojevalke t.i. klasičnih študij migracij, so te raziskave izhajale iz domneve, da so migranti, ki so v zahodno Evropo migrirali v letih po drugi svetovni vojni, zlasti mladi samski moški, ki so migrirali zaradi ekonomskih razlogov. Ženske kot potencialne migrantke so obravnavale izključno kot osebe, ki migrirajo na podlagi združitve družine, torej pridejo za moškimi migranti. Te so običajno gledale kot prototip migranta, ki naj ne bi le sprejemal odločitve o migraciji, temveč prevzel tudi vlogo ekonomskega hranitelja družine (Pedraza 1991; Anthias 2000; Lazaridis 2000; Sharpe 2001; Freedman 2003).

Pregled novejših pristopov v migracijskih študijah pokaže, da ženske niso pomembne akterke migracijskih procesov le zaradi njihovega vedno večjega števila, temveč tudi zaradi njihovega vedno večjega prispevka k ekonomskemu in družbenemu življenju v novih družbah. Te raziskave so pokazale, da so migrantke pogosto tiste, ki svojo migracijo vidijo tudi kot družinsko strategijo v smislu izboljšanja ekonomskega položaja družine. Posledično se vedno bolj obravnava tudi njihova vloga v sferi plačanega dela (Anthias 2000: 25; Lazaridis 2000: 53). Nadalje so raziskovalke in raziskovalci opozorili, da so migrantke, četudi so mnoge dejansko migrirale z motivom združitve družine, vedno imele dejavno ekonomsko, družbeno in politično vlogo v novih družbah (Freedman 2003: 3). Podobno kot raziskovalke, ki zlasti v zadnjih dveh desetletjih vedno bolj vztrajajo pri izkušnjah žensk kot dejavnih v procesu migracij, se v empiričnem delu prispevka osredotočam na njihovo dejavno vlogo v procesu migracije kot tudi v procesu vključevanja v novo družbo.

MIGRACIJE V SLOVENIJI

Še posebej od druge polovice 19. stoletja pa vse do petdesetih let prejšnjega stoletja se je prebivalstvo iz ozemlja današnje Slovenije predvsem odseljevalo, veliko manj pa priseljevalo. Odselitve so bile najbolj intenzivne od leta 1890 pa vse do prve svetovne vojne (Lukšič-Hacin 1995: 26). V desetletju po drugi svetovni vojni je večina ljudi migrirala zaradi političnih razlogov, v sredini petdesetih let prejšnjega stoletja pa je bil zabeležen porast ekonomsko motiviranega izseljevanja.⁵ Med leti 1954 in vse do devetdesetih let 20. stoletja je bila Slovenija predvsem območje priseljevanja. Najpomembnejša značilnost tega obdobja so bile migracije iz republik nekdanje Jugoslavije, zlasti Bosne in Hercegovine pa tudi Hrvaške, Srbije, Črne Gore in Makedonije. Med migranti iz nekdanjih jugoslovan-

⁴ Četudi je Ernst Georg Ravenstein že leta 1885 v svojih »zakonih migracije« zapisal, da se ženske na krajše razdalje selijo pogosteje od moških (Ravenstein v Gombač 2005: 16).

⁵ Josipovič v tem oziru meni, da pri migracijah iz nekdanjih jugoslovanskih republik v Slovenijo v tem obdobju niso bili odločilnega pomena ekonomski motivi, temveč je šlo za politično-geografske dejavnike – tako za etnično selektivnost migracij, za načrtno politiko velikih industrijskih družb, ki so potrebovale delovno silo, kot tudi za verižne migracije (Josipovič 2006).

skih republik jih je bila večina tačas zaposlena v prevozništvu, gradbeništvu, kovinski industriji in zdravstvenem sektorju (Zavratnik Zimic 2004: 11).⁶

Šele s priznanjem slovenske državne suverenosti so oblikovalci politik začeli bolj sistematično in eksplicitno oblikovati migracijsko politiko na nacionalni ravni (Zavratnik Zimic 2004: 9). Slovenija je z osamosvojitvijo dobila možnost vodenja samostojne migracijske politike, notranji migranti iz nekdanjih jugoslovanskih republik, ki niso zaprosili za slovensko državljanstvo, pa so v formalno-pravnem smislu postali tujci (Kobolt 2002: 26). Definicija tujca pa se je spremenila tudi v simbolno-ideološkem smislu. Na novo oblikovana opredelitev tujca se je vedno bolj nanašala na ljudi »z juga« oziroma »vzhoda«. Slovenija si v simbolnem smislu prizadeva pripadati skupini držav Zahodne Evrope, tak poskus pripadanja pa je povezan z izključevanjem vsega, kar ima značilnosti Vzhodne Evrope in imaginarnega Balkana (Zorn 2003: 17). Maria Todorova (2001) piše o balkanizmu, t.j. zahodnem diskurzu o Balkanu, za katerega sta značilna posploševanje in poenostavljanje, ki sta utemeljena na kulturnih, verskih in rasnih predsodkih. Rastko Močnik (1999) pa pravi, da je Balkan danes postal že skoraj sinonim za »Neevropo«. Bolj kot poprej so bili torej kot tujci obravnavani migranti iz republik nekdanje Jugoslavije, četudi jih je večina v času slovenske osamosvojitve že pridobila slovensko državljanstvo.

Zdi se, da so razmah proučevanja migracij v zadnjem desetletju pogojevali tudi dogodki, ki so sprožili množičen odziv javnosti (prihod beguncev, prosilcev za azil, pojav nedokumentiranih migracij, pojav izbrisanih), kot tudi vključevanje Slovenije v Evropsko unijo. Verjetno pa v tem oziru ni zanemarljiv proces osamosvajanja slovenske države, v katerem se je v javnih diskurzih vedno bolj uveljavljalo razlikovanje med »etničnimi Slovenci« ter tistimi »Drugimi«, ki so bili v vedno večji meri prepoznani kot kulturno drugačni od večinskega slovenskega prebivalstva.⁷ Na podlagi povedanega lahko rečem, da so za razumevanje slovenske migracijske dinamike pomembne tako notranje migracije med republikami nekdanje Jugoslavije v obdobju pred osamosvojitvijo Slovenije kot tudi mednarodne migracije v obdobju po njeni osamosvojitvi.

IZHODIŠČA ZA PROUČEVANJE

V pričujočem besedilu se osredotočam na zgodbe žensk iz Bosne in Hercegovine bošnjaške etnične pripadnosti, ki živijo v Sloveniji.⁸ Temeljni namen besedila je primerjava

⁶ Okvir raziskovanja migracij v obdobju socializma je bilo zlasti območje Jugoslavije in medrepubliške (notranje) migracije na njenem prostoru. Pionirsko delo na področju proučevanja zgodb migrantov samih je delo Silve Mežnarič *Bosanci - A kuda idu Slovenci nedjeljom* (1986). V monografiji je avtorica predstavila zgodbe migrantov v Sloveniji kot tudi zgodbe njihovih družinskih članov, ki so ostali v drugih republikah nekdanje Jugoslavije.

⁷ Nenazadnje se je taka ideologija izrazila v izbrisu prebivalcev, ki so prišli iz nekdanjih jugoslovanskih republik (oziroma so bili prepoznani kot etnično razločeni od Slovencev, četudi so bili morda celo rojeni v Sloveniji), kot tudi v epizodah, ki smo jim bili priča v času prihoda naraščajočega števila beguncev iz Bosne in Hercegovine zlasti leta 1992 in prosilcev za azil v letu 2001.

⁸ V besedilu uporabljam uradni izraz Bošnjakinje, četudi se nekatere ženske, s katerimi sem se pogo-

izkušenj migrantk v obdobju pred osamosvojitvijo Slovenije in po njej. Predpostavka o migrantkah kot dejavnih družbenih akterkah je osnova za proučevanje vprašanja, kako so se migrantke odzivale na spremenjene družbeno-politične okoliščine. Pristop, ki upošteva značilnosti družbenih struktur kot tudi individualno delovanje, je zlasti v zadnjih dveh desetletjih vedno bolj uveljavljen tudi v migracijskih študijah (Passerini in sod. 2004: 5). Domnevam, da prav analiza izkušenj konkretnih posameznic lahko pove veliko o širšem družbeno-političnem kontekstu oblikovanja migracijske politike. Zaradi želje prikazati mnogotere pomene migracijskega procesa in raznolike izkušnje migrantk sem se odločila za uporabo metode kvalitativno zasnovanega intervjuja. Prednost tako zasnovane empirične raziskave je v tem, da je temeljni poudarek na izkušnjah in perspektivah migrantk samih. Kot pravi Mirjam Milharčič Hladnik (2007: 32), pomembnost metod ustne zgodovine izhaja prav iz potrebe, da se prikažejo izkušnje »navadnih« žensk in predstavijo njihove interpretacije zgodovinskih in socialnih pojavov.

V letu 2006 sem opravila 17 pogovorov z ženskami, ki sem jih dopolnila s posameznimi primeri opazovanja z udeležbo in zapisi v etnografskem dnevniku. Moj cilj ni bil pridobiti informacije o izkušnjah migrantk na reprezentativnem vzorcu. Sogovornice sem pridobivala z metodo snežne kepe. Običajno so me prejšnje sogovornice oziroma osebe, ki sem jih prosila za pomoč pri pridobivanju udeleženk, napotile na določeno osebo. Tako sem skušala vzpostaviti večje zaupanje med mano kot raziskovalko ter sogovornico. Na podlagi čim več »izhodiščnih stikov« sem skušala zagotoviti kar največjo raznolikost sogovornic glede na izobrazbo, starost, čas bivanja v Sloveniji, formalno-pravni status v Sloveniji in način prihoda v Slovenijo.

Domnevam, da sta oblikovanje suverene nacionalne države kot tudi njeno približevanje evropskim integracijam odločilno vplivala na družbeni položaj migrantk v Sloveniji. V skladu z novejšimi pristopi zatrjujem, da je migracija kompleksen proces, ki poleg ekonomskih vključuje še druge vidike, ki jih kot pomembne poudarjajo migrantke same. Zanima me torej, kako migrantke »živijo« svojo migracijo v vsakdanjem življenju.

ZGODBE ŽENSK

Prihod v Slovenijo - med združitvijo družine in neprostovoljno migracijo

Ženske iz Bosne in Hercegovine, ki so v Slovenijo prišle pred osamosvojitvijo, so se večinoma priselile po poroki. Pri opisovanju motivov za migracijo so se pogosto navezovala na razmere v njihovi »izvorni družbi« ali pa na partnerja oziroma soproga. Večinoma so se v Slovenijo priseljevale med osemnajstim in dvajsetim letom. Večina jih je imela soproge oziroma partnerje, ki so že delali v Sloveniji (torej so v Sloveniji že

---

varjala, niso opredelile kot Bošnjakinje, temveč kot Bosanke ali Muslimanke. Kategorija Bošnjaka je bila v klasifikacijo prebivalstva vključena šele v popisu leta 2002, vendar je kar tretjina prebivalstva želela ohraniti dotedanje poimenovanje Musliman, nekateri pa so se opredeljevali kot Bosanci (pri čemer seveda ni jasno, ali so bili hkrati tudi islamske veroizpovedi) (Komac in sod. 2007: 37).

imele vzpostavljeno socialno mrežo). Na splošno je šlo za dva načina migracije: nekatere so po poroki nekaj časa še živele v Bosni in Hercegovini (včasih tudi z otroki) in so se v Slovenijo priselile nekoliko pozneje, druge so se nastanile v Sloveniji takoj po poroki. Poroka jim je bila predpogoj za življenje s partnerjem, prav tako pa je bila tisti prelomni dogodek, ki je označeval njihov prihod v Slovenijo. Večina je tako v Slovenijo prišla s soprogi, druge pa z očetmi - njihovi soprogi so v Slovenijo večinoma prišli pred njimi. Svoj odhod iz Bosne in Hercegovine so opisovale na zelo različne načine. Nekatere so govorile o tem, da so jih soprogi pripeljali v Slovenijo: »Preko muža sam došla tu, on mi je sredio papire i tako sam došla tu, preko spajanja porodice« (Sebina, 35 let),⁹ spet druge so v pripovedih nakazovale samostojno odločitev za prihod - »sem prišla« ali pa celo opisovale svoje uporniško vedenje do staršev, ki so bili včasih proti njihovi odločitvi. Naj ponazorim s primerom Fahire (44 let):

Tu [v Slovenijo] sam došla, jer mi je bio tu muž, tada dečko. Dopisivali smo se, sa-stajali, ali nisu meni moji dali, da idem nikako s njim. I ja sam lijepo njemu pisala, on je meni u stvari pisao, da li bi ja išla za Ljubljano, onda bi on došao po mene. I on je lijepo uzeo taksi i došao dole u Bosnu. Uzeo taksi i još jednog svog bratranca i tako došli po mene. I ja sam samo napisala pismo [staršem], otišla sam toga i toga i otišli smo za Ljubljano. [...] Malo su bili ono ljuti, a ja nisam imala vremena ni razmišljati. Ja sam samo htjela da se zaposlim, da počnem novi život.

Za nekatere je bila odločitev o poroki tudi odločitev za večjo samostojnost pred nadzorom njihove primarne družine v Bosni in Hercegovini. To so videle kot omejevalno, četudi so po drugi strani poudarjale, da je bila zgodnja poroka v njihovem okolju družbena norma in da si brez poroke niso mogle zamišljati, da bi živele s partnerjem. Predvsem starejše sogovornice so govorile na primer o večjem družbenem nadzoru nad deklicami v ruralnih okoljih Bosne in Hercegovine v času njihovega otroštva, še posebno kar se tiče stikov z zunanjim svetom, s katerim so imele bolj malo stikov. Fahira (51 let) pripoveduje, kakšno je bilo odraščanje v vasi, v kateri je živel kot otrok:

Pa znate, mi smo ko bosanske ženske, koje nismo imale prilika niti viđati drugih država, niti viđati malo drukčijega naroda, mlade smo bile, bez škole smo, starši, roditelji naši nam nisu dali u škole dalje od četvrtog razreda, jer se tretira tada ženska zrela za ljubavne veze i su naši roditelji rekli, to već je bilo neko pokvareno školovanje. Naši roditelji su nas držali već od dvanajste godine pod kontrolom skroz, zaradi tega da ne bi došla u stik s muškim da ne bi došlo do kakve nosečnosti, dok mi nismo o tome znale ništa.

Sogovornice so imele različne motive za migracijo. Nekatere so pripovedovale o »dobrem«, celo »bogatem« življenju v družini staršev v Bosni in Hercegovini. V tem smislu svoje migracije niso opisovale kot ekonomsko motivirane: »Jaz nisem šla od doma, ker

⁹ Vsa imena so spremenjena.

je bila revščina. Smo imeli vsega dost. Sam pravim, jaz sem se zaradi poroke preselila v Slovenijo in ko sem se zaposlila, nisem hotela iti nazaj delat [na kmetijo, op. S.C.]« (Suada, 48 let). Tudi sicer je večina žensk ob prihodu v Slovenijo pričakovala, da se bodo zaposlile, četudi svojih motivov za migracijo niso opisovale z izrazi, ki sodijo v besednjak ekonomije. Spet druge so govorile, da je bilo življenje v Bosni in Hercegovini težko in da so bile v velikih družinah prepuščene same sebi. V Slovenijo so prišle, ker so želele živeti bolje kot pa doma. Nekaterim se je zdelo, da se v Bosni ne bi mogle zaposliti.

Če je ta skupina žensk o svoji migraciji govorila kot o prostovoljni migraciji, pa je druga skupina žensk, torej tiste, ki so prišle v Slovenijo po osamosvojitvi, večinoma opisovala svojo migracijo kot neprostovoljno. Njihove zgodbe je odločilno zaznamovala vojna, posledično izguba najbližjih in lastnine, travma in prisilna preselitev. Vzorec preselitev med vojno v Bosni in Hercegovini je bil jasno diferenciran po spolu - ženske so v Slovenijo večinoma prišle brez soprogov, bodisi same ali z otroki. Pripotovale so v skupinah z avtobusi, vlaki, tovornjaki ali v konvojih. Soprogi, ki so se večinoma bojevali, so se jim v kolektivnih begunskih centrih pridružili pozneje. Prav zato so mnoge poudarjale svojo dejavno vlogo pri tem, da so »družino držale skupaj« v času prihoda v Slovenijo, kot tudi pri prilagajanju družine na novo družbo. Aida (46 let) pripoveduje, kako je v kolektivnem begunskem centru, ki ga je označila za »geto«, skrbela za »običajen potek življenja« sebe in svojih otrok:

Sem tudi poskušala in sebe in svoje otroke ven peljat, da ne bi imeli ta občutek, da so zaprti, da so, bom rekla, druge vrste ljudje, manjvredni ljudje, vedno sem jim govorila, da njim na čelu ne piše, kdo so in od kje so. [...] Precej sem se ukvarjala z otroci, da bi jih peljala ven, da ne bi bili v tem getu zaprti. [...] Jaz sem takšna kakršna sem, ampak sem imela snagu, da sem peljala dva otroka ven [iz Bosne in Hercegovine].

Nekaj sogovornic je bilo tudi takih, ki so v Slovenijo po osamosvojitvi prišle, da bi se pridružile partnerju. Ali kot je povedala Azemina (29 let), ki se je v Slovenijo preselila leta 2003:

U Sloveniju sam došla, tako da sam se spoznala sa jednim fantom, spet sem po slovensko, sad mešam, preko tega... Tako da sam spoznala jednoga fanta i on mi je predložio, mislim on je tu radio, on mi je predložio da bi bilo dobro da smo skupa, da živimo skupa, da se uzmemo. I uzeli smo se, poslije smo došli tu i vidim da je res lijepo što smo skupa, da sam zadovoljna što smo skupa, da smo skupa, najveć zbog toga sam i došla.

Zanjo je bila poroka nujna, da je sploh lahko prišla v Slovenijo: »U Bosni smo se udali, vzeli. Morala sam tako da se udam, zbog papira, da bi lahko prišla tu. I tako došla sam kao poročena tu«. Emina (39 let) je povedala podobno zgodbo:

Ker je moj sedANJI moŽ, no, tedANJI fant, tukaj prišel končat eno delo, ki ga je moral

dokončat, sve se odločila poročiti. Ker sploh ni bilo možnosti, da se poročiva v Sloveniji, sva se poročila v Švici. Če bi se hotela poročiti v Sloveniji, bi morala imeti status. Tako da jaz sploh nisem mogla priti. In ko sva se poročila v Švici, sem jaz prišla sem. In tako se je moja pot začela v Sloveniji.

Ko je njen soprog dobil dvojno državljanstvo, je bila prepričana, da ga bo kot njegova soproga avtomatično dobila tudi sama. Vendar ga ni dobila. Na uradu za tujce so ji razložili, da mora biti dve leti poročena s slovenskim državljanom in da lahko šele nato zaprosi za pridobitev slovenskega državljanstva. Sčasoma sta ga dobila oba, ona in njun otrok.

Izkušnje v novi družbi

Skoraj vse sogovornice iz Bosne in Hercegovine, ki so v Slovenijo prišle v obdobju obstoja Jugoslavije, so se, kljub temu da doma v veliki večini niso opravljale plačanega dela, takoj po prihodu zaposlile. Po njihovih pripovedih je to bilo v skladu s prevladujočo socialistično ideologijo o zaposlitvi žensk, ki je imela več zagovornikov v bolj urbanih, industrializiranih okoljih. Zaposlitev obeh zakoncev so največkrat utemeljevale s potrebo po delu in plačilu obeh pa tudi z željo po večji samostojnosti in finančni neodvisnosti, kot so jo imele v Bosni in Hercegovini.

Običajno so se zaposlile brez težav. Včasih so jim pri tem pomagali znanci in sorodniki (socialno omrežje), nekatere pa so preprosto »prišle vprašat« in dobile zaposlitev. Vse so poudarile, da se je bilo v »socialističnih časih« enostavno zaposliti v primerjavi z današnjim »kapitalističnim sistemom«:

Takrat je bilo, v bivši Jugoslaviji ni bilo problema. Jaz sem dobila na razgovor, če sem poslala deset prošenj, da je ena bila, da me niso povabili na razgovor, dočim danes, je ena, da ti odpišejo. Takrat so bili drugi časi. Dočim danes, je bolj težko za službo, kot je bilo takrat. Kjerkoli si poslal, ni bilo problema za dobit službo. Plača pa tudi ni bila tako slaba v tekstilni tovarni, kar v redu plača (Suada, 48 let).

Ali pa:

Mene su primili u bolnici, odmah sam ja, prvi dan našla posao sebi, prije je lako bilo za posao. I ja idem u bolnicu, i sretnem jednu svoju kolegicu, i kaže šta ti u bolnici, kažem, primili me, hoće da idem raditi. Pa ona kaže, ne moraš, hajd ti u klavnicu kod nas, pa sam dobila posao. A mož se zabrinuo gdje sam, a ja ostala raditi. Prije si mogao posao naći, ko je htio raditi, mogao je. Tri mjesta me je bilo primilo. Cijelo vrijeme sam radila tamo (Fadila, 56 let).

Zaposlile so se v poklicih, za katere delodajalci niso zahtevali posebne kvalifikacije. Te tudi niso imele, saj v Bosni in Hercegovini po zaključeni osnovni šoli večinoma niso nadaljevale z izobraževanjem. Večini sogovornic je na novo pridobljena ekonomska ne-

odvisnost veliko pomenila. Ni jim bilo treba več opravljati napornega dela na kmetiji, kar so opisovale kot izjemno olajšanje. Ker pa so bile že od otroštva »navajene trdo delati«, jim v Sloveniji »nikoli ni bilo nič težko«, nasprotno, »rade so delale«.

V obdobju skupne države Jugoslavije niso imele na voljo posebnih pomoči države, t.j. programov, ki jih danes imenujemo integracijski programi. Verjetno zaradi tega, ker so bile tačas migracije iz republik nekdanje Jugoslavije v Slovenijo obravnavane kot znotrajrepubliške in ne mednarodne migracije. Z vidika domnevne socialne in kulturne sorodnosti narodov nekdanje Jugoslavije, ki jo je implicitno zagovarjala ideologija enakosti narodov nekdanje Jugoslavije, se taki posebni programi za vključevanje migrantov v družbo niso kazali kot potrebni. Nobena izmed sogovornic ni obiskovala tečaja slovenskega jezika, večina v Sloveniji tudi ni pridobila dodatnih poklicnih kvalifikacij. Integracija je potekala bolj v neformalnem okolju, v vsakodnevnih stikih z lokalnim prebivalstvom. V takem okolju, še posebno v službi, so se naučile slovenščine in se začele vključevati v novo družbo.

Nekatere so priznale, da se jim je bilo težko navaditi na drugačnost slovenske družbe in da so že takrat doživljale negativen odnos s strani večinskega prebivalstva. Vendarle se je v tem obdobju večina žensk počutila precej vključenih v novo družbo. S tega vidika so o socializmu govorile z nostalgijo, zlasti ko so se navezovalе na večjo ekonomsko in socialno varnost, ki so jo imele v tem obdobju:

To je interesantno, prije je bio život, bilo je nekako više komunikacije među ljudima, bilo je nekako više ljubavi, bilo je više vremena i družiti se sa svojim ljudima. Sad sve neka frka, brzina. Ja sam došla, nisam toliko poznavala. Ja sam se odmah zaposlila, 74-te sam počela raditi u bolnici, u bolnici sam isto radila, bila sam među onim ženama, bile so skoro same Slovenke. Bila je ona ljubav do posla, bilo veselje (Mejra, 50 let).

V obdobju po osamosvojitvi Slovenije se je socialno-ekonomski položaj nekaterih sogovornic vidno poslabšal. Zlasti to velja za tiste, ki so zaradi ekonomskega restrukturiranja podjetij izgubile zaposlitev. Zaradi starosti, pogostih poklicnih bolezní in nizke izobrazbene ravni imajo težave pri iskanju zaposlitve, kar povečuje njihovo ekonomsko negotovost: »Jaz pa sem ostala doma, ker je firma takrat šla v stečaj, in sva bila oba z možem tam zaposlena. Sem delovni invalid, delovni invalidi so ostali doma, oni drugi so pa šli nazaj« (Suada, 48 let).

Nekatere so delno upokojene, delno pa prijavitelne na zavodu. Nedavna vojna v Bosni in Hercegovini je posegla v njihova življenja tudi v Sloveniji. Pogosto so preživljale in skrbele tudi za sorodnike, ki so pred vojno pribežali v Slovenijo, kar je bila precejšnja denarna obremenitev za njihova gospodinjstva. Sogovornice, ki so v Slovenijo prišle po osamosvojitvi, so zaradi težav pri iskanju zaposlitve in/ali dolgotrajnih postopkov priznavanja poklicnih kvalifikacij pogosto kar dolgo bile gospodinje in niso opravljale plačanega dela. Ena, sicer univerzitetno izobražena, je redno zaposlitev iskala kar deset let:

Jaz sem prišla v Slovenijo leta 95, in sem šele pred enim letom, no, od takrat delam. To pomeni, da je bilo nemogoče. Na Zavodu za zaposlovanje sploh, takoj. To pomeni, preden sem sploh, mislim, začela sem takoj iskat službo, ko sem končala ta dva tečaja slovenščine, sem morala takoj narediti nostrifikacijo diplome, leta 95. Takrat ko sem končala pravno fakulteto, nisem seveda takoj dobila diplome. In če bi isti dan bila izdana, potem mi seveda ne bi bilo treba nostrificirati diplome. In potem v tem vmesnem času se je Slovenija osamostalila in potem sem morala narediti še nostrifikacijo diplome, kar je še dodatna težava, no, dobro, tudi to sem naredila. Potem sem seveda pisala ne vem koliko prošenj. Vem, da sem znala se hecat in sem govorila, če bi v času vojne dobila toliko negativnih odgovorov, da sploh ne bi bilo težav z gretjem, bi blo in kuhanje in gretje, vse pač zrihtano (Emina, 39 let).

Njen zakoniti status - najprej osebe z začasnim, kasneje pa tudi stalnim bivališčem - naj bi bil tisti razlog, ki so ga poudarjali delodajalci, in zaradi katerega v Sloveniji zelo dolgo ni dobila zaposlitve:

Potem so mi, ker sem imela pač status začasnega bivanja, so rekli, če bi le imela stalno prebivanje, in potem ko sem dobila stalno, so rekli, če bi le imela slovensko državljanstvo. Potem ko sem dobila slovensko državljanstvo, če bi le imela strokovni izpit, strokovnega izpita seveda nisem imela, ker nisem imela delovnih izkušenj, nikoli nisem delala do takrat, in seveda, to je bil en začaran krog, ki je bilo nemogoče obvladat in ga zapret, nikakor ne. Potem leta 95-ega sem popolnoma slučajno spoznala nekega fanta [...], ki je delal na [ime organizacije] in je rekel, kaj če bi ti poskusila s slovenščino. [...] In so rekli, če jaz volontiram za njih, jaz sem rekla, ne, jaz bom, iskala službo, ne (smeh) in je trajalo vse do prejšnjega leta. In sem pisala prošnje, šla na pogovore, vendar mi je enkrat moja svetovalka na Zavodu za zaposlovanje rekla, da s svojim priimkom, ki je tipično bosanski priimek, nikoli ne bom našla službe in naj si zamenjam priimek. In sem rekla, ne bom. [...] Tako da sem jaz res obupala, sem mislila, da nikoli ne bom našla službe, tako da lansko leto, ko sem delala, pozneje sem se vrnila delat na [ime organizacije] prostovoljno, ker sem mislila, da doma bom res znorela. Ker jaz sem res, mislim, nisem tak tip človeka, da doma brišem prah, da se vse sveti. [...] In potem, ne vem, s hčerko tri leta, in potem se je vpisala v vrtec in potem sem jaz bila spet sama, in nisem vedela, kaj početi sama s sabo. In potem vem, da sem šla na pogovore, prosila, da zastonj delam, pa karkoli. In vem ko sem brala, pogovore, pa prošnje, ko je pisalo, da moram imeti slovensko državljanstvo, sem rekla, pa jaz službe nikoli ne bom dobila. In potem sem se prijavila, so me opozorili na ta razpis, ki je bil na [ime organizacije] in sem prišla na pogovor in so me sprejeli. Če tega ne bi bilo, jaz bi še vedno doma sedela (Emina, 39 let).

Prav to, da niso imele slovenskega državljanstva, so nekatere sogovornice videle kot temeljni vzrok, da niso dobile zaposlitve:

Na začetku je, na početku je bilo težko dobiti službo, kao imamo iste pravice kao

i državljani Slovenije, ali u stvari to nije tako, jer gdje kod si poslao prošnju, si dobio odbijenicu, al pa uopšte te nisu ni pozvali na razgovor, zato što si tujac, jer na prvom mestu je državljan, ima prvenstvo da dobije posao, kasnije onda ako ni jedan se ne javi, ali u stvari uvijek ih ima previše državljana i tak da je tu bilo za nas, joj, teško (Azra, 41 let).

Zgodba ene izmed sogovornic, ki v Sloveniji živi šele leto dni, prišla pa je »za možem«, ki je bil tačas v Sloveniji že zaposlen, kaže na ne vključenost v socialno in ekonomsko življenje v Sloveniji. Trenutno ima dovoljenje za začasno bivanje v Sloveniji, slovensko ne zna, tečaja slovenskega jezika pa si ne more privoščiti. Nima stikov z večinskim prebivalstvom, prav tako ni zaposlena. V primerjavi z njenim položajem v Bosni in Hercegovini, ko je opravljala plačano delo, je zdaj v slabšem položaju. Počuti se izolirano. Na vprašanje, kakšna so bila njena pričakovanja pred prihodom, je odgovorila: »Mislila sam da ću odmah početi raditi, da će biti drukčije nego sada, skoro sam tri godine, još ne radim. [...] Odmah kad sam došla, tražila sam posao, nisu me primili« (Sebina, 35 let).

V odgovoru na vprašanje, kako je v Sloveniji dobila zaposlitev, je Azemina (29 let) tudi poudarila občutke izolacije, ko še ni delala:

Teško. Zato kad dođeš, ne poznaješ jezik, ne poznaješ ništa, moj muž nema vremena govoriti gdje je šta, gdje se šta nalazi, jednostavno preko prijatelja, ako ne nađeš nešto u oglasniku, kako ili šta, kakvu službu. Teško je bilo na početku. Bila sam moguće pola godine tak, brez posla. Bilo mi je dosadno, bilo mi je ful dosadno. Bila sam sva izčrpana, ne znam kam bi se dala. Grozno će si zatvoren med četri zida i sam neki bereš ili neki gledaš tv, ali to nije to, moraš da radiš, moraš da imaš službu, tako da sam bila previše uporna, zanimala sam se, tak da sam uspijela da nađem nešto. Za začetak nešto, pa poslije malo po malo, pa malo, radiš. Jednu službu imaš, pa drugu pa treću, pa poslije nekak nađeš nešto. Mislim, naiđeš na svašta, na neku službu što ti ne odgovara, al ipak, moraš raditi, moraš da preživiš, moraš da jedeš, čim moraš da jedeš, moraš i da radiš, a ne.

Poseban primer so bile sogovornice, ki so v Slovenijo prišle med vojno v Bosni in Hercegovini in so v Sloveniji dobile status osebe z začasnim zatočiščem. Zanje je bilo vključevanje na trg delovne sile v Sloveniji praktično nemogoče, zato so delale »na črno«, še posebej v zasebnih gospodinjstvih. Taka dela so ponavadi našle dokaj hitro. Vendar pa so bile podvrženemu neprestanemu nadzoru, oziroma so se bale, da bo kdo odkril, da delajo »na črno«. Kljub temu so menile, da so bile podvržene manjšemu nadzoru pri opravljanju plačanega dela tudi zato, ker so ženske. Njihovo delo v zasebni sferi je namreč bilo v večji meri kot moško nevidno: »Ženske su lakše dobile posao već muškarci. Jer, opet, žensko neće toliko policija kontrolirati, kao muškarca. Tak da sam jednostavno bila prisiljena da iščem posao« (Azra, 41 let). Na podobne težave so opozorile ženske, ki so imele status začasnega zatočišča, ki jim je prepovedoval več kot osem ur na teden v Sloveniji delati kar deset let (1992–2002). Posledično se jim leta nezakonitega dela, ki pa so ga v tem obdobju opravljale, da bi dostojno preživele, ne štejejo v delovno dobo. Nekatere so opravljale dela,

ki niso v skladu z njihovimi poklicnimi kvalifikacijami oziroma izobrazbo. Aida (46 let), ki je v Bosni in Hercegovini končala štiriletno srednjo šolo, pripoveduje o tem, kako je v Sloveniji dolgo iskala zaposlitev:

Zelo težko. Leta so minevala. Sicer jaz imam šolo, vse. [...] Samo tudi v Sloveniji, v Ljubljani je dosti nezaposlenih. In jaz sem dolg časa iskala službo. Zdele pa sem tudi, preko ene agencije delam. To ni ta služba, ki bi jo jaz rada delala, da rečem, da je plačana za peto stopnjo, to ne, samo upam, da bo nekaj od tega. [...] Mam toliko let, da sem že v onem drugem delu. Preko agencije sem našla, sama pa nisem mogla najti. [...] Zaradi državljanstva me nobena ustanova ni hotla. Nekateri so kar v faco rekli, da je državljanstvo, drugi so rekli, da ni to, pa je.

Kot že povedano, so se ženske iz Bosne in Hercegovine, ki so v Slovenijo prišle pred osamosvojitvijo Slovenije, sorazmerno hitro in neproblematično vključile v novo družbo. V veliki meri tudi zaradi tega, ker so takoj ob prihodu v Slovenijo dobile dovoljenje za stalno prebivanje. Ob osamosvojitvi Slovenije so večinoma tudi brez težav pridobile slovensko državljanstvo. Le redke med njimi niso pravočasno zaprosile za državljanstvo v skladu s 40. členom novega Zakona o državljanstvu RS, kar je zanje in za njihove družine lahko bilo usodno.

Nekatere so pripovedovale zgodbe o mukotrpnih in dolgotrajnih postopkih urejanja dovoljenj za bivanje. Ena je na primer povedala, da je zaradi tega, ker v potnem listu ni imela pečata o prestopu slovenske meje, v Sloveniji bivala nezakonito. Njena zgodba o zapletih z birokratskimi postopki govori v prid metafori o »Evropski trdnjavi«:

Takrat ko sem prišla prvič, sem imela tudi vizo, nič na črno ni bilo. Takrat je bila praksa, da je bosansko veleposlanišvo izdajalo vabila in s tem vabilom si lahko prišel v Slovenijo. In sem jaz imela to povabilo. Da bi pač urejala vse papirje naprej, sem morala imeti pečat s strani mejne policije, seveda datum, pa tega dne izstopiš v Slovenijo, pa v treh dneh sem se mogla prijaviti na policijsko postajo in prijaviti vse skupaj. Ko sem jaz prišla v Slovenijo, spet, vse uradno, vse legalno, vse mogoče tako kot je treba, mi sploh pečata niso dali. In potem smo spet morali najti tisoč in eno zvezo, smo šli na mejo in jaz nisem smela ven. Ker če bi stopila ven, se ne bi smela vrniti. In je en naš zelo dober prijatelj šel na policijo, in je prosil, če mi dajo pečat, da bi se lahko prijavila in uredila vse mogoče papirje. In je ves vesel pokazal papirje in so dali pečat, star tri mesece. In je potem šel nazaj, dobil pečat star en mesec. In je potem šel nazaj, zakaj to delajo, in so rekli, da imajo taka navodila z višjih instanc. Da dajejo stare pečate, da se ljudje ne morejo prijavljati in urejati bivanja (Emina, 39 let).

Status t.i. poročnih migrantk v Sloveniji je vezan na status njihovih partnerjev. V tem oziru Azemina (29 let) pripoveduje, kako je v Sloveniji pridobila dovoljenje za bivanje:

Boravišnu dozvolu sam dobila glih tak preko muža. Zato sam rekla na početku, da

smo se morali uzeti, poročiti, da bi on mogao moje papire da prenese, kao združitev družine, i tak, preko muža sam dobila. Ful je bilo naporno. To mi je prva viza bila, da idem van. Tak da je bilo malo naporno. Morala sam prvo u Sarajevo, da dobijem neke papire, pa poslije da dođe to u Sloveniju, u Sloveniji da zrihtam to sve, pa trajalo je malo, moguće da dva meseca, pa tak, da smo sve to uredili, da smo zrihtali, da sam dobila tu družinsku vizu.

Sogovornice so večinoma povedale, da zaradi svoje etnične pripadnosti v Sloveniji niso imele posebnih težav. Vendarle pa so poročale o specifičnih incidentih, ki so jih doživljale zaradi svoje etnične pripadnosti ali statusa migrantk iz t.i. tretjih držav. Zgodbe kažejo, da so negativen odnos s strani lokalnega prebivalstva po osamosvojitvi Slovenije doživljale bolj pogosto kot pa v obdobju obstoja skupne države. Govorile so tudi o povsem splošnem slabšalnem gledanju na migrante oziroma tujce v Sloveniji, ne glede na njihovo etnično pripadnost. Ali z besedami Emine (39 let):

Ne vem, zdi se mi na splošno, da Slovenci, ko nekdo pride in dokler ga še ne poznajo, da imajo na splošno negativen odnos spram tujcev in to traja. Jaz to tudi v enem roku zastopim, ker vidim, kakšni so, in vidijo, kakšni smo, in se mi zdi to tudi normalno. A če ne pustijo poti, da pokažemo, kakšni smo, da nismo ne neumni, ne nepismeni, da neki pač mamov v glavi, to se mi zdi nepravilno.

SKLEPI

Empirično gradivo potrjuje izhodiščno domnevo, da imajo ženske, ki so v Slovenijo prišle v obdobju po njeni osamosvojitvi, več težav pri začetnem vključevanju v novo družbo kot pa tiste, ki so prišle v Slovenijo pred njeno osamosvojitvijo. V obdobju skupne jugoslovanske države je bila namreč migracija iz nekdanjih jugoslovanskih republik obravnavana kot notranja in ne kot mednarodna migracija, kar je pomenilo, da so imeli migranti in migrantke iz teh republik veliko manj težav pri urejanju dokumentov za bivanje. Nadalje je na tako situacijo vplivala hitra integracija na trg delovne sile, saj so ženske povedale, da so delo dobile izjemno hitro. Kljub pomanjkanju sistematičnih in institucionalnih programov za vključevanje v novo okolje (na primer organizirano učenje slovenskega jezika) so sogovornice pripovedovale o dokaj neproblematičnem vključevanju v novo družbo. Z osamosvojitvijo Slovenije so se spremenile okoliščine tako na ekonomskem področju (prestrukturiranje gospodarstva in posledično povečana nezaposlenost, nezanesljive zaposlitve, neurejena stanovanjska politika) kot tudi v ideološko-političnem smislu. Z uveljavljanjem nove nacionalne države se je bolj kot prej uveljavljalo razlikovanje med tujci in »domačim prebivalstvom«. Gre za pojmovanje nacionalnih populacij, ki se je v Evropi uveljavilo v drugi polovici 19. stoletja sočasno z uveljavljanjem koncepta o suverenih nacionalnih državah. Tvorci takih predstav so nacionalne populacije gledali kot nedvoumno zamejene politične enote, ki naj bi bile hkrati tudi »kulturno razločene«

od drugih enot enakega reda (Kreager 1997).¹⁰ In prav zgodovinski vpogled v razvoj koncepta nacionalne populacije bi lahko ponudil eno izmed razlag za dejstvo, da je danes v t.i. razvitih družbah v vzponu protipriseljensko vzdušje (Černič Istenič in Knežević Hočevar 2006: 25). Zdi se, da taka ugotovitev velja tudi za Slovenijo kot »novo« suvereno nacionalno državo.

Zgodbe žensk potrjujejo, da so se njihov socio-ekonomski položaj in gledanje večinskega prebivalstva nanje v obdobju po osamosvojitvi Slovenije zaostri. Dolgotrajni in zapleteni postopki pridobivanja dovoljenj za bivanje kot posledica omejevalne migracijske politike ter težave pri integraciji na trg delovne sile so skoraj univerzalna izkušnja žensk, tako prisilnih priseljenc kot tudi tistih, ki so prišle na podlagi združitve družine. Zdi se, da ni pretirano trditi, da podobno velja tudi za druge etnične skupine priseljenc iz tretjih držav.¹¹ V raziskavi se nisem osredotočila na vprašanje, kako so se v družbo pred osamosvojitvijo Slovenije vključevale mednarodne migrantke, saj so vse sogovornice v obdobju pred osamosvojitvijo bile obravnavane kot notranje, medrepubliške migrantke. Posledično ne moremo sklepati, da je bilo obdobje nekdanje skupne države na splošno bolj prijazno do migrantov in migrantk, saj v slovenskem prostoru sistematičnih raziskav o mednarodnih migrantih in migrantkah v tem obdobju nisem našla.

Na podlagi analize empiričnega gradiva se zdi verjetna tudi hipoteza, da obstoječi upravni postopki, migracijski zakoni in vizumski režimi kažejo na vedno bolj restriktivno politiko Evropske unije do državljanov t.i. tretjih držav. Vključevanje Slovenije v evropske integracije je celo povzročilo vedno večjo negotovost in ranljivost migrantk iz tretjih držav. Zgodbe sogovornic nam nazorno pokažejo na nekatere slabosti takega migracijskega režima. Prvič, poroka s slovenskim državljanom ali osebo, ki ima dovoljenje za bivanje v Sloveniji, je v primerih, ko gre za t.i. družinsko migracijo oziroma migracijo na podlagi združitve družine, tisti nujni pogoj, na osnovi katerega državljan in državljanke tretjih držav sploh lahko pridobijo pravico do daljšega bivanja v Sloveniji. Tak model daje prednost »klasičnemu« modelu družinskega življenja (poroka), ne pa drugim oblikam zunajzakonske skupnosti. Drugič, pravice zakonca se v začetku bivanja v Sloveniji vežejo na partnerja, kar je lahko potencialno ogrožujoče za ženske, ki bi se želele razvezati od svojega soproga. Nadalje so postopki za pridobivanje delovnih dovoljenj kot tudi dovoljenj za bivanje dolgotrajni in zapleteni.

Pri sogovornicah se je kot problematična pokazala dolgotrajna nezaposlenost nekvalificiranih migrantk, ki so prišle v Slovenijo v času obstoja skupne jugoslovanske države in so zaposlitev izgubile v obdobju po osamosvojitvi Slovenije, ko je prišlo do prestruk-

¹⁰ O tem je pisala tudi Knežević Hočevar 2003a; 2003b.

¹¹ Na primer o ženskah iz nekdanje Sovjetske zveze, glej Cukut 2008. Z ženskami različnih etničnih pripadnosti, ki so v Slovenijo prišle po njeni osamosvojitvi, so bili opravljeni biografski intervjuji v okviru mednarodnega projekta *FEMIPOL - Integration of Female Immigrants in Labour Market and Society. Policy Assessment and Policy Recommendations*, ki je v Sloveniji potekal na Mirovnem inštitutu. Raziskovalke so izpostavile precej podobne težave pri njihovem vključevanju v slovensko družbo, kot so predstavljene v pričujočem prispevku (na primer Pajnik in sod. 2006).

turiranja gospodarstva. Sedaj so brezposelne, nekatere pa zaradi poklicnih bolezni niti niso več zmožne delati.

V skladu z začetnimi predpostavkami se je pokazalo tudi, da migracija ni izključno ali primarno proces, ki ga povzročijo ekonomski motivi, saj zgodbe prevevajo raznoliki motivi. Nekatere so se želele izogniti po njihovem mnenju prevelikemu nadzoru nad ženskami v svoji primarni družini v Bosni in Hercegovini. Spet druge so želele opravljati plačano delo in pridobiti večjo ekonomsko samostojnost. Nekatere so željo po ekonomski neodvisnosti povezovala s težkim, revnim življenjem v Bosni in Hercegovini in z željo ubežati napornemu delu na kmetiji, spet druge so povedale, da so v Bosni in Hercegovini dobro živele, vendar so želele pridobiti nove izkušnje. Mnoge so povedale, da so želele živeti skupaj s soprogi, ki so pogosto že prej migrirali in delali v Sloveniji. Pogosto so pri opisovanju svojih motivov za migracijo navajale kar kombinacijo omenjenih motivov. Kljub temu, da je bil prihod večine sogovornic vezan na njihove partnerje oziroma soproge, so večinoma govorile o svoji dejavni vlogi pri dogovarjanju s partnerjem oziroma soprogom o migraciji oziroma njuni prihodnosti. Dejavno vlogo prisilnih priseljenc iz Bosne in Hercegovine lahko izluščimo predvsem iz njihovih opisov prihoda v Slovenijo in njihove dejavnosti v zvezi z varstvom in v skrbi za otroke, zlasti v začetku bivanja v Sloveniji, ko so bili njihovi soprogi pogosto še v Bosni in Hercegovini. Prav tako so bile kot pomočnice dejavne v zasebnih gospodinjstvih, t.j. v sferi plačanega dela, ki je bilo v manjši meri nadzorovano kot delo moških (prim. Vrečer 2007).

Nedvomno se mnoga vprašanja, ki sem jih izpostavila v pričujočem besedilu (problem dolgotrajne brezposelnosti migrantk, »delo na črno«, opravljanje del, ki niso v skladu s poklicnimi kvalifikacijami), nanašajo tudi na t.i. domače prebivalstvo, ki so ga prav tako prizadele spremembe v postsocialističnem obdobju. Vendar se zdi, da je položaj migrantk vendarle specifičen glede na večinsko prebivalstvo. Naj kot morda najbolj pogosto težavo izpostavim možnost integracije na trg delovne sile. Na primer osebe z začasnim zatočiščem iz Bosne in Hercegovine, med katerimi so bile tudi moje sogovornice, niso imele institucionalne (zakonske) možnosti opravljati zakonitega dela kar deset let. Omenjeno je problematično zaradi slabega socio-ekonomskega položaja migrantk v novih družbah in izgube človeškega kapitala ter izgube delovnih let in posledično skrajševanja pokojninske dobe (Dvořáková in sod. 2007: 11). Izpostaviti velja tudi diskriminacijo na podlagi etnične pripadnosti in težave pri zaposlovanju tistih oseb, ki nimajo slovenskega državljanstva. Seveda pa se postavlja vprašanje, ali osebe, ki so v Sloveniji že trideset let in več, sploh še lahko obravnavamo kot migrantke, ki imajo določene specifične potrebe. Zdi pa se, da bi bilo na državni ravni zlasti nujno urediti institucionalne mehanizme in poti za hitrejše in bolj učinkovito vključevanje migrantk v nove družbe. Na podlagi analize empiričnega materiala in primerjave zgodb sogovornic, ki so migrirale pred in po osamosvojitvi Slovenije, lahko sklenem, da je vsakokratno družbeno-politični kontekst pomemben okvir, znotraj katerega se na individualno specifične načine odigravajo življenjske zgodbe žensk.

LITERATURA

- Al-Ali, Nadje. Women, Gender and Migration in Europe, <http://www.comune.forli.fo.it/Documenti/39/gender.pdf> (28.6.2006).
- Anthias, Floya; Lazaridis, Gabriela (ur.) (2000). *Gender and Migration in Southern Europe: Women on the Move*. Oxford: Berg Publishers.
- Anthias, Floya (2000). Metaphors of Home: Gendering New Migrations to Southern Europe. *Gender and Migration in Southern Europe: Women on the Move* (ur. Floya Anthias; Gabriela Lazaridis). Oxford: Berg Publishers, 15–47.
- Brettell, Caroline (2003). *Anthropology and Migration: Essays on Transnationalism, Ethnicity, and Identity*. Walnut Creek: AltaMira Press.
- Carling, Jørgen (2005). Gender dimensions of international migration, <http://www.gcim.org/mm/File/GMP%20No%2035.pdf> (10.7.2006).
- Castles, Stephen; Miller, Mark, J. (1998). *The age of migration: international population movements in the modern world*. Houndmills: Macmillan.
- Cukut, Sanja (2008). *Spol in migracija: izkušnje migrantk v Sloveniji* (doktorska disertacija). Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Črnič Istenič, Majda; Knežević Hočevar, Duška (2006). Ali so stališča prebivalcev evropskih držav do priseljencev povezana s stališči, ki se nanašajo na odnose med spoloma, rodnostno vedenje in vrednotenje otrok?. *Dve domovini*, 24: 21–46.
- Dobrowolsky, Alexandra Z.; Tastsoglou, Evangelia (ur.) (2006). *Women, Migration and Citizenship, Making Local, National and Transnational Connections*. Aldershot: Ashgate.
- Dobrowolsky, Alexandra Z.; Tastsoglou, Evangelia (2006). Crossing Boundaries and Making Connections. *Women, Migration and Citizenship, Making Local, National and Transnational Connections* (ur. Alexandra Z. Dobrowolsky; Evangelia Tastsoglou). Aldershot: Ashgate, 1–35.
- Dvořáková, Katerina; Rabušic, Ladislav; Vašečka, Michal (2007). *Female Migrants in Ageing European Societies (Policy relevant implications of the FEMAGE project)*. Deliverable No. 14 (trenutno omejen dostop).
- Freedman, Jane (ur.) (2003). *Gender and Insecurity: Migrant Women in Europe*. Aldershot: Ashgate Publishing.
- Freedman, Jane (2003). Introduction: A Gendered Analysis of Migration in Europe. *Gender and Insecurity: Migrant Women in Europe* (ur. Jane Freedman). Aldershot: Ashgate Publishing, 1–15.
- Gombač, Jure (2005). *Esuli ali optanti? Zgodovinski primer v luči sodobne teorije*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Josipovič, Damir (2006). *Učinki priseljavanja v Slovenijo po drugi svetovni vojni*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Kertzer, David, I.; Fricke, Tom (ur.) (1997). *Anthropological Demography. Toward a New Synthesis*. Chicago & London: The University of Chicago Press.

- Knežević Hočevar, Duška (2003a). Idejno ozadje esencialističnih predstav o rodnosti v treh primerih presoje nacionalne populacije. *Družboslovne razprave*, 19 (43): 29–46.
- Knežević Hočevar, Duška (2003b). Medijska govorica o nacionalni reprodukciji v post-socialistični Sloveniji. *Teorija in praksa*, 40 (2): 335–356.
- Kobolt, Alenka (2002). *Zdej smo od tu – A smo še čefurji*. Ljubljana: i2.
- Kofman, Eleonore; Phizacklea, Annie; Raghuram, Parvati; Sales, Rosemary (2000). *Gender and International Migration in Europe: employment, welfare and politics*. London, New York: Routledge.
- Komac, Miran; Medvešek, Mojca; Roter, Petra (2007). *Pa mi vi povejte, kaj sem!!!?: študija o etnični raznolikosti v Mestni občini Ljubljana*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Kreager, Philip (1997). Population and Identity. *Anthropological Demography. Toward a New Synthesis* (ur. David I. Kertzer in Tom Fricke). Chicago & London: The University of Chicago Press, 139–174.
- Lazaridis, Gabriela (2000). Filipino and Albanian Women Migrant Workers in Greece: Multiple Layers of Oppression. *Gender and Migration in Southern Europe: Women on the Move* (ur. Floya Anthias; Gabriela Lazaridis). Oxford, New York: Berg, 49–79.
- Lister, Ruth (1997). *Citizenship: Feminist Perspectives*. Houndmills, Basingstoke, Hampshire: Macmillan Press.
- Lukšič - Hacin, Marina (1995). *Ko tujina postane dom: resocializacija in narodna identiteta pri slovenskih izseljencih*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
- Mežnarič, Silva (1986). 'Bosanci': A kuda idu Slovenci nedeljom. Ljubljana: Krt.
- Milharčič Hladnik, Mirjam (2007). Avto/biografičnost narativnosti: metodološko teoretični pristopi v raziskovanju migracijskih izkušenj. *Dve domovini*, 26: 31–46.
- Močnik, Rastko (1999). *3 teorije: ideologija, nacija, institucija*. Ljubljana: Založba /*cf.
- Pajnik, Mojca; Bajt, Veronika; Zupanc, Saša (2006). Policies Affecting Female Migrants: Report on Key Informant Interviews in Slovenia. Working Paper Nr. 8 – WP 2, FeMi-Pol Project, Frankfurt: Institute of Social Research at J.W. Goethe University. http://www.femipol.uni-frankfurt.de/docs/working_papers/wp2/Slovenia.pdf (4.6.2007).
- Passerini, Luisa; Braidotti, Rosi; Gazsi, Judit; Conradsen, Inger-Marie; Alexsandrova, Nadejda (2004). Gender relationships in Europe at the turn of the millenium: Women as subjects in migration and marriage (GRINE, final report). ftp://ftp.cordis.europa.eu/pub/citizens/docs/kina21249ens1_grine.pdf (20.3.2007).
- Pedraza, Silvia (1991). Women and Migration: The Social Consequences of Gender. *Annual Review of Sociology*, 17: 303–325.
- Sharpe, Pamela (ur.) (2001). *Women, Gender and Labour Migration: Historical and Global Perspectives*. New York: Routledge.
- Sharpe, Pamela (2001). Introduction: gender and the experience of migration. *Women, Gender and Labour Migration: Historical and Global Perspectives* (ur. Pamela Sharpe). New York: Routledge, 1–14.
- Stark, Oded; Levhari, David (1982). On Migration and Risk in LDCs. *Economic Development and Cultural Change*, (31) 1: 191–196.

- Todorova, Maria, N. (2001). *Imaginarij Balkana*. Ljubljana: Inštitut za civilizacijo in kulturo.
- Vrečer, Natalija (2007). *Integracija kot človekova pravica: prisilni priseljenci iz Bosne in Hercegovine v Sloveniji*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, Andragoški center Republike Slovenije.
- Willis, Katie; Yeoh, Brenda, (ur.) (2000). *Gender and Migration*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing.
- Willis, Katie; Yeoh, Brenda (2000). Introduction. *Gender and Migration* (ur. Katie Willis; Brenda Yeoh). Cheltenham, Massachusetts: Edward Elgar Publishing, XI–XXII.
- Zavratnik Zimic, Simona (2004). *Migration trends in selected EU applicant countries, Vol. 6. Slovenia: the perspective of a country on the 'Schengen periphery'*. Vienna: International Organization for Migration.
- Zorn, Jelka (2003). *Etnografija vsakdanjega življenja ljudi brez slovenskega državljanstva* (doktorska disertacija). Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

SUMMARY

EXPERIENCES OF FEMALE MIGRANTS IN SLOVENIA BEFORE AND AFTER ITS INDEPENDENCE

Sanja Cukut

Migration trends in Slovenia have been influenced by geopolitical and economic changes that have changed the meaning of the term international migration among the policy makers and in the wider public. Migrations within the former Yugoslav republics, previously defined as internal migrations, have gained an international character after Slovenian independence. After independence, policy makers in Slovenia have started to more explicitly and systematically create a migration policy at the national level. Undoubtedly, this has also been influenced by Slovenia's accession to the European Union. One of the key characteristics of European Union migration policy is its increasing restrictiveness to individuals from 'third countries'. Additionally, in the process of creating the sovereign nation-state, a distinction between 'ethnic' Slovenians and those 'Others' that were increasingly perceived as culturally different from the majority population, increasingly appeared in public discourses. Researchers have also noted that one of the key characteristics of contemporary migration is its feminisation. However, the experiences of women were largely overlooked in 'mainstream' migration studies. Women were perceived as passive agents in the migration process and their role was mainly reduced to secondary (family) migrants following men as supposedly the most important actors in the migration process. In this line, the author compares, using qualitative interviews with female migrants from Bosnia and Herzegovina of Bosniak ethnic background, the experiences of migrants

coming to Slovenia before its independence and those coming after the break-up of the common Yugoslav state. She assumes that the creation of a sovereign Slovenian nation-state and the process of Slovenia's accession towards the European Union, have contributed to an increasing insecurity and vulnerability of female migrants from third-countries in Slovenia. Empirical evidence demonstrates that women who came to Slovenia after its independence experience more problems in the process of integration into the new society. This is especially evident in the area of integration into the labour market. The interviews speak in favour of the assumption that existing migration regimes in Slovenia point to an increasingly restrictive migration policy. The author argues that such migration regimes privilege 'a classical model' of family life (marriage) over other forms of extra-marital community. She also points to the precariousness of employment, deskilling of female migrants in Slovenia and to the specific problems of older migrants. In this manner, she calls for the development of institutional mechanisms to enable migrants a faster and more 'efficient' inclusion into the new society.